

יהודה יפרח

הגנה מן הצדק

השלדים יוצאים מהארון

סיפורו של ישעיהו צינר המנוח, שחלקים מגופתו נשמרו במשך שנים במכון לרפואה משפטית באבו כביר ללא ידיעת המשפחה, נחתם השבוע סופית בבית המשפט העליון. הפסק שחייב את המדינה בפיצויים מלמד על שינוי גישה כלפי ניתוחי המתים ועל התקרבות לעבר הדין העברי

השמירה והזהירות בקדושת הגוף הנגזרת מכך. מולם, מערכת משפט מערבית-חילונית שעבורה המוות הוא חידלון, ועל כן גופת הנושי שעשה את שלו יכולה לשמש כמוצג בידורי בתערוכות ('עולמות הגוף') או כאובייקט מחקרי לסטודנטים (יחד עם העכברים הלבנים). שינוי כלשהו במצב החל להסתמן עם חשיפתה של החצר האחורית של תעשיית הגופות בישראל. היה זה דו"ח סגלסון המפורסם שחשף את הנעשה מאחורי הקלעים של המכון לרפואה משפטית בראשותו של פרופ' יהודה היס. היס וחבריו, שכבר ראו הכול ואולי גם קצת יותר מדי, פיתחו סוג של קהות ואדישות 'לקליינטים' שלהם. ניתוחי גופות הפכו במכון לפרוצדורה כמעט אוטומטית גם כשלא היה בהם צורך ממשי. הניתוחים כללו לרוב גם פירוק חלקי גופות ושימורם לאורך תקופה ארוכה במכון. הדו"ח גילה שחלקי גופות נשמרו במקרר המזון ליד קופסאות אוכל, בסמיכות לאריות חומוס של אחלה, ובארונות שונים. המכון אף סחר בחלקי גופות למטרות מחקר והציע לגורמים באקדמיה לרכוש ממנו מודלים חיים (או מתים ליתר דיוק) למחקר. הדו"ח גרם להידוק הפיקוח על פעילותו של המכון באבו כביר, ולבקרה משמעותית יותר על מעשיו.

אסור שלא לצורך

החידוש המעניין בעיניי בפסק הדין האחרון של העליונים הוא בהתקרבות למסקנות של הדין העברי, אם כי מטעמים שונים לחלוטין. בבחינת "כיותיה ולא מטעמיה". רקע קצר: התלמוד הירושלמי במסכת נזיר (דף נה) קובע: "כי קבור תקברנו... תקברנו כולו ולא מקצתו. תקברנו, מכאן שאם שייר ממנו לא עשה כלום". ההלכה מחייבת לקבור את המת ואוסרת להלין את גופתו ללא קבורה. כמו כן קיים איסור ליהנות מגופו של המת. ההלכה גם רואה בניווול הגופה פגיעה בכבוד הנפטר ומשפחתו. על רקע זה ברור שהעמדה הבסיסית של ההלכה היא שניתוחי מתים הם בחזקת מעשה אסור אלא אם כן ישנה סיבה חשובה ומשמעותית להתיר אותם.

הדיון ההלכתי בשאלות אלה החל כבר במאה ה-18 בתשובות של הגודע ביהודה (ח"ב יורה דעה ר"ע) והחתם סופר (חתי"כ י"ד ש"ל"ז). הפוסקים דנו בשאלה האם מותר לפגוע בכבוד המת כאשר הדבר יועיל להצלת נפשות. עוד שאלו האם ניתן גופה מותר לשם הצלת חולה בעתיד. ניתוח לשם הצלת חולה עתידי משמעו שהניתוח נדרש לצורך מחקר רפואי על מנת לעמוד על סיבת הפטירה מתוך הנחה שהמידע שיתקבל מהניתוח יסייע להצלת חולים אחרים.

העמדה המקובלת הייתה שאין להתיר ניתוחי מתים אלא לצורך חולה שנמצא כעת לפני הרופאים, אולם אחרוני זמננו (החזון איש י"ד רח, ז; צ"צ אליעזר ד, יד; הרב וינברג תחומין י"ב, 382) חידשו שיש להתיר ניתוחים מחקריים. הטענה הייתה שאם מדובר במחלה מצויה הרי שבדרך כלל ישנו חולה במחלה זו שמאושפז באיזשהו בית חולים בארץ. הרב שלמה גורן הסביר שהאוסרים בעבר עסקו ברופא פרטי, אך כמערכת רפואית גדולה שאחראית לחייהם של רבים מותר לנתח גופה על מנת לחקור מחלה שכיחה, גם כאשר אין חולה מסוים שנמצא בבית החולים.

הוסיף הרב עזריאל ונימק את ההיתר בכך ש"כוודאי שתמיד נמצאים כמה וכמה בני אדם שחולים באותה המחלה. ואם לא ירוע לנו ברגע זה, היום או למחר ייודע לנו... במקרה כזה אם לא יעשו הניתוח בגוף זה משום

את הנאצים הוא שרד, אך לא את הפועל הערבי שלו. ישעיהו צינר הי"ד היה ניצול שואה שומר מצוות שעלה ארצה בשנת 1948 ובנה את חייו מההיסוס. לפרנסתו הוא עבד כבעל עסק לגרוטאות מתכת בחיפה. פתיל חייו קופד ב-1.1.1995, כשהפועל הערבי שהעסיק רצח אותו באכזריות. הפועל נכנס לבית העסק והכה את צינר בראשו 32 פעמים. בערכו של יום הלכה בתו של המנוח - ליה עטרה בן צבי - למקום עבודתו כדי לבדוק מדוע התמהמה אביה ולא שב לביתו. היא נכנסה לבית העסק וחתתה במראה מחריד של האב השרוע על הרצפה ומוטל בשולית דם.

כל בר דעת שהיה מתבונן בגופה יכול היה להבחין על נקלה בסיבת המוות. לא היה צורך ממשי בניתוח שלה. למרות זאת הועברה גופת המנוח למכון לרפואה משפטית באבו כביר לשם ניתוח מלאה על מנת לקבוע את סיבת המוות. במהלך הניתוח הוצאה גולגולתו של המנוח, וכן נלקחו ממנו חלקי גוף שונים אשר נשמרו על ידי המכון לרפואה משפטית גם לאחר הבאת המנוח לקבורה.

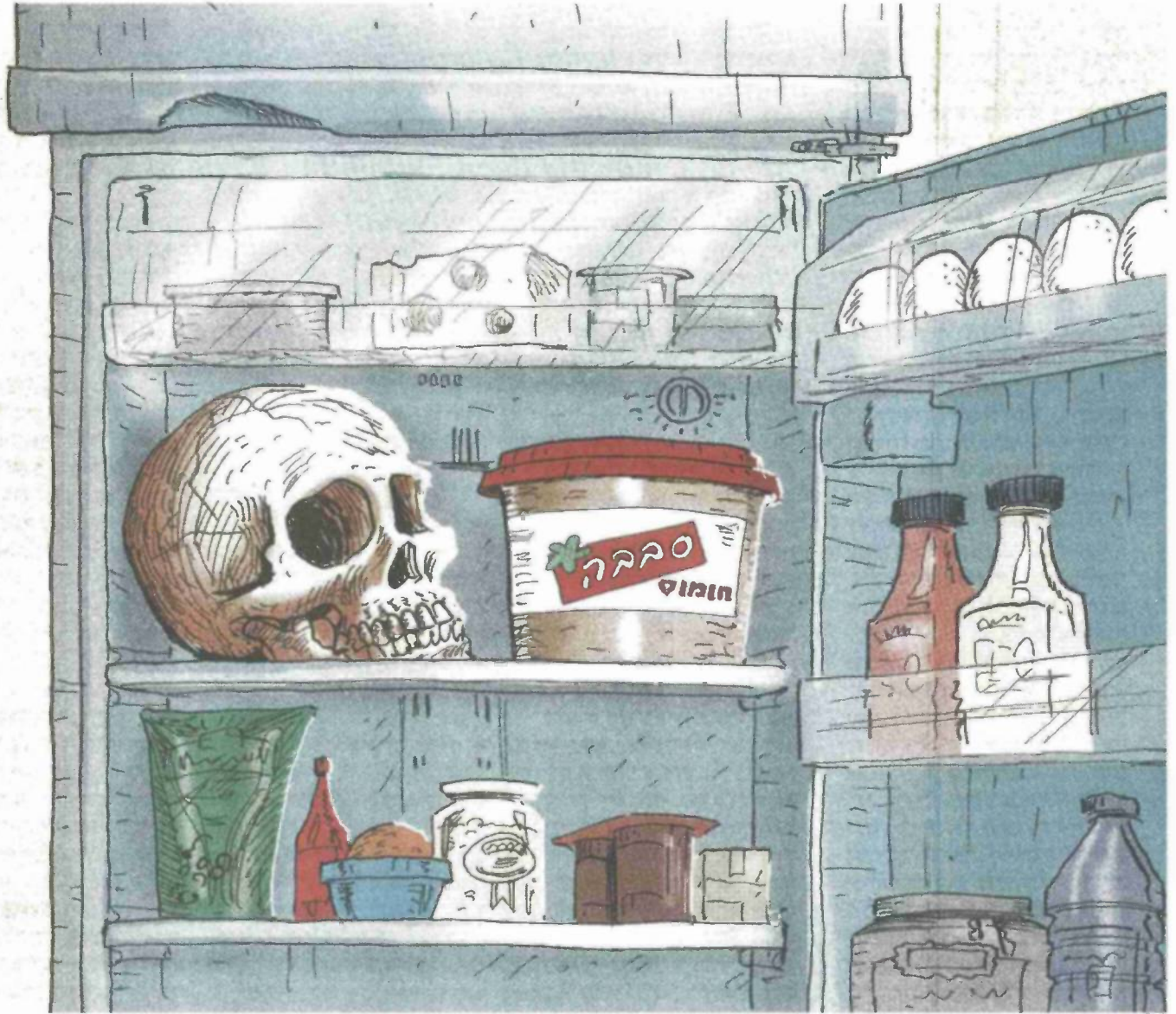
קבורה בשלבים

שבע שנים לאחר מכן מקבלת ליה-עטרה בן צבי טלפון ממשרד הבריאות. הדוברת מהעבר השני מבשרת לה שלאחר ביצוע הניתוח בגופתו של אביה נותרו באבו כביר חלקי גולגולת ואיברים שנלקחו מהגופה, וכי אותם חלקים הועברו על ידי המרכז למערת קבורה בבית העלמין שבקריית שאול בתל-אביב. עוד נאמר לה שהיא רשאית להותיר את חלקי הגולגולת במקום הימצאותם הנוכחי, או להעבירם לקבורה בבית העלמין בחיפה שבו קבור אביה.

בן צבי מגיעה לבית העלמין בקריית שאול. שם נגלה לעיניה מחזה מוזעזע. היא מגלה שבבית העלמין ישנה מערת קבורה מלאה בכדים ומיכלים המכילים שרידים שונים של גופות נפטרים. עובדי המקום הסבירו לה ששרידי הגולגולת של אביה יחד עם חלקי גוף נוספים שלו נמצאים ב"כד מספר 5", ושהיא יכולה לפתוח את הכד ולזהות את החלקים דרך דסקית עם פרטים אישיים שאמורה להימצא בתוכו. היא פותחת את הכד ולצד חלקי הגופה מזהה לוחית מטושטשת עם רישום לא ברור.

בן צבי ההמומה חוקרת את ניצגי החברה קדישא בחיפה. הלה מספר לה לפי תומו שאביה בכלל נקבר ב'תשלומים', ושכבר בשנת 1997 שלח אליהם המכון חלקי גופה נוספים על מנת שיכניסו אותם לקברו. בן צבי ומשפחתה הגישו באמצעות עו"ד שמואל ילינק תביעת פיצויים גדולה כנגד פרופ' יהודה היס והמכון לרפואה משפטית באבו כביר. בית המשפט המחוזי בירושלים פסק למשפחה פיצויים בשווי של כחצי מיליון ש"ח. הצדדים ערערו, והסאגה הארוכה הגיעה לסופה רק בימים האחרונים עם פרסומו של פסק הדין של ביהמ"ד העליון. בדעת רוב, קיבלו השופטים ריבלין ודנציגר (בניגוד לדעתו של השופט עמית) את ערעורה של המשפחה והעלו את הפיצויים לסך כולל של קרוב ל-900 אלף ש"ח.

פסק הדין התקדימי הזה אינו מובן מאליו. היחס לגופות הנפטרים עמד מאז ומתמיד בליבה הגועשת של השסע החרדי-חילוני בישראל. מכביש 6, דרך שכונת אנדרומדה ביפו ועד לחדר המיון באשדוד, הזירה תמיד הייתה מלאה ב"מגינים", אלות, גפיים שבורות, זעקות 'גועלד' ופסקולים לוחטים. המתח החברתי היה בלתי נמנע: מצד אחד, יהודים המאמינים בהישארות הגנש ובזיקה שלה אל הגוף כעובדת חיים יסודית, ובחובת

איור: מושיק גולדס

הפגיעה באוטונומיה אינה זהה לפגיעה ברגשות של הקרובים, ויש עליה חובת פיצוי מיוחדת.

- הובחת הנזק: הפיצוי הכפול על הפגיעה הרגשית ועל הפגיעה באוטונומיה אינו תלוי בהוכחת נזק. בני המשפחה לא נדרשו להוכיח כי נגרמה להם מצוקה פסיכולוגית או רגשית (בדין תורה, אגב, סביר להניח שלא היה נפסק פיצוי ללא הוכחת נזק). גם סכום הפיצוי היה גבוה יחסית.
- ההפסד: אם האדם לא הביע את רצונו בחייו נדרשת הסכמה של בני המשפחה לניתוח הגופה, אלא אם כן יש הוראה של שופט חוקר (שניתנת במקרים שהנתיחה הכרחית לפענוח פשע). מהי הסכמה? נציגי המכון טענו שהשטר בזירה הודיע לבני המשפחה על הכוונה לנתח את הגופה. השופטים פסקו שאין די בכך, וההסכמה תחשב כקבילה רק אם ניתנה מתוך מודעות מלאה להליך הניתוח. המכון היה צריך להסביר לקרובים בפרוטרוט מה הוא מתכוון לעשות, וכן ליידע אותם על כוונתו לשמור אצלו חלקי גוף ורקמות. בנוסף, המכון היה צריך להחתים שלושה רופאים מומחים שמעידים שהנתיחה הייתה הכרחית כדי לפענח את הרצח. ■

תו בכבוד הראוי ושלא יישאר ממנו שום חלק אפילו היותר קטן בלי קבורה".

חידושים ערכיים

בחזרה לתיק שלנו. מבחינה משפטית וערכית יש בו כמה חידושים מעניינים:

- מעמד המת: בחוק הישראלי המת אינו זכאי לרכוש זכויות או חובות (חוק הכשרות המשפטית 1962), אולם החידוש הוא שהוא יכול לרכוש זכויות דרך קרוביו. הפגיעה במת היא גם פגיעה בקרוביו ולכן הם יכולים לתבוע בגין הנזק שנגרם להם. כך למשל, חוק לשון הרע חל עם אדם גם לאחר מותו וקרוביו יכולים לתבוע את מי שפגע ביקרם.
- הזכות לאוטונומיה: נתיחה של אדם ללא הסכמתו היא פגיעה בזכות לאוטונומיה, שנוגדתת כזכותו של אדם "לגבש את אישיותו באופן חופשי כרצונו, לבטא את שאיפותיו ולבחור בדרכים להגשמתן, לבחור בכחירות רצונית", וכן "זכותו של אדם כי יעזבוהו לנפשו". החידוש של הפסק הוא שנתחת גופה ללא הסכמה היא פגיעה באוטונומיה של קרובי המשפחה, והללו יכולים לתבוע את המנתח. לדעת שופטי הרוב

האיסור שבו לא יעשו לעולם, ותמיד תהיה ידיעה זו נעלמה מעינינו, וגורמת לוודאי מיתה של כמה נפשות" (משפטי עזריאל חי'א, כח). גם הרב עזריאל וגם הרב גורן הדגישו את המימד של האחריות הציבורית להתמודדות עם מחלות ולפיתוח היכולת לרפא אותן בעוד מועד. סיבה נוספת להתיר ניתוחי מתים היא במקרה של רצח, כדי להפלייל את הרוצח (אמרי'שפר, ס' פב), מתוך הנחה שהנפטר מוחל על כבודו כדי לאפשר את גילוי הרוצח.

כך או כך, מעולם לא ניתן בהלכה היתר גודף לניי תוחי מתים, אלא רק היתרים ספציפיים כאשר התי עורר צורך ברור ומובהק. יתרה מזו, גם כאשר ישנו היתר הלכתי יש צורך בהסכמת בני המשפחה, כיוון שניווול המת פוגע גם בכבודם. חשוב לציין שגם פוסקי ההלכה המתירים מציינים שהחובה לקבור את המת כוללת את קבורת כל איבריו, ואין היתר להשאיר את מקצת האיברים ללא קבורה. כך כותב הרב עזריאל (משפטי עזריאל חי'א, כח): "במקום שמותר לנתח המת לצורך לימוד משום פיקוח נפש צריך שניתוח זה ייעשה בכבוד הראוי ולא בולוול וקלות ראש, וצריך גם להיזהר שאחרי הניתוח יושב המת למקום קבור-